

Külföldön tanuló magyarországi diákok olvasmányai a 18. század első felében

(A wittenbergi Magyar Könyvtár 1755-ből származó katalógusának elemzése)

260 évvel ezelőtt, 1725. október 12-én halt meg Kassai Mihály György, a wittenbergi egyetem magyarországi származású tanára. Kassai egyike volt azoknak a teológus hallgatóknak, akik külföldi tanulmányaik után a magyarországi ellenreformációs üldözések miatt nem tudtak hazatérni, hanem külföldön éltek le életüket. Élete és irodalmi munkássága alapján csak a protestáns egyháztörténet tartaná számon, pedig azzal a tétivel, hogy ösztöndíjat alapított a Wittenbergben tanuló magyar diákok részére, bizonyos mértékben a felsőfokú képzés alakításában is szerepet játszott, hiszen 1914-ig évente tízegynéhány diák tanult az alapítvány kamataiból Wittenbergben. Könyvtáralapításával pedig a magyar könyv- és könyvtártörténet neves alakjai közé emelkedett.¹

A wittenbergi magyar coetusnak már a 16. század közepén volt könyvtára. Ezt a diákok maguk kezelték, hazatérésük után saját könyveik adományozásával gyarapították utódaik számára. A coetus könyvtárával kapcsolatos feljegyzésekből kitérünk, hogy a tagok sokoldalú tudományos érdeklődését teológiai, orvosi, klasszika-filológiai, retorikai, természettudományi tárgyú könyvek elégitették ki.² Ennek a könyvtárnak a sorsáról semmit sem tudunk, mint ahogy arról sem maradtak fenn adatok, hogy volt-e a wittenbergi magyar coetusnak a 17. században valamilyen könyvgyűjteménye.

Kassai Mihály György 84 évesen örökösök nélkül maradvá arra az elhatározásra jutott, hogy vagyont és könyvtárát a wittenbergi egyetemen tanuló magyarországi diákokra hagyja. Utolsó akaratát német, majd latin nyelvű végrendeletben rögzítette.³ Ez utóbbinak két változata készült el. Az 1725. augusztus 6-án kelt, második és egyben végleges latin nyelvű végrendeletváltozatban szerepelt egy katalógus is. Mivel azonban ez elveszett, nem lehet pontosan megállapítani, hogy hány könyvet ajándékozott a diákoknak a végrendelező. Van olyan vélemény, hogy kb. 2000 kötetről lehetett szó.⁴

Az adományozó halála után a wittenbergi egyetem tanárai teljesítették végakaratát. A könyvtár elhelyezését úgy oldották meg, hogy az elhunyt tudós

¹ FITZ József: *Georg Michaelis Cassai und seine Bibliothek*. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Berlin 1927, Walter de Gruyter. 264 p.

² SZABÓ Géza: *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg*. 1555—1613. Halle/Saale, 1941. 73.

³ FITZ J. i. m. 133—135.; GERHARD, Karl: *Die Ungarische Nationalbibliothek der Universität Halle/Wittenberg*. in: Beiträge zur Bücherkunde und Philologie August Wilmanns zum 25. März 1903 gewidmet. Leipzig. 1903. 139—158.

⁴ GERHARD, K. i. m. 141.

lakásában hagyták a gyűjteményt, egyúttal ott biztosítottak szállást az ösztöndíjban részesített diákoknak is, pontosabban azoknak, akiket a könyvtár kezelésével megbíztak. Az ő ösztöndíjuktól vontak le a könyvtár gyarapításához és a lakás bérleti díjához.

A könyvtár sorsa szorosan összefonódott a bekövetkező történelmi eseményekkel, a meg-megújuló háborúk, a politikai viszonyok, kapcsolatok változásai nem kedveztek a diákság egyetemi tanulmányainak és a könyvtár is megsínylette ezeket. Sok kárt okozott a hétéves háború. A könyvtár állománya néhány diák-könyvtáros hanyagsága miatt is csökkent, akik nem tekintették szívügyüknek a művek gondos őrzését. A napoleoni háborúk idején még több kárt szenvedett a gyűjtemény, mint valaha. 1813-ban zsákokban és ládákban megpróbálták Drezdába szállítani az anyagot az egyetemi könyvtárral együtt, de francia—kozák csetepatéba kerültek a könyvek szállítói. Ekkor az egészet egy Meisen közelében levő nemesi kúriába vitték, ahol három évig heverték a könyvek. Egy 1815. évi rendelettel a wittenbergi egyetemet a hallei Frigyes egyetemhez csatolták. Halléba került az egyetemi könyvtár egy része is és az egyéb gyűjtemények, köztük a Kassai-féle ún. Magyar Könyvtár is.⁵ Hallében a magyar gyűjteményt az Egyetemi Könyvtár épületében helyezték el.

Ha végigtekintünk ezeken a válságos esztendőkön, szinte hihetetlennek tűnik, hogy ha a régi állományában nem is teljességében, de az újabb idők könyv- és kéziratanyagával jelentékenyen gyarapodva ma is együtt van ez a gyűjtemény Hallében, pontosabban Hallében és Berlinben. Ugyanis Halléből a magyar nyelvű nyomtatványokat és a kéziratokat 1921-ben 99 évre szóló jelképes kölcsönzéssel Berlinbe vitték. Ez az anyagrészt azóta a Humboldt Egyetem Finn-Ugor Tanszékének könyvtárában található.

A Magyar Könyvtárat kezelő diákok 1755-ben az alapítvány költségén megvásárolták a fiatalon elhunyt irodalomtörténész, Rotarides Mihály kéziratait. Ekkor készítette el a könyvtár első részletes katalógusát Látsny Ádám, az akkori könyvtáros.⁶ Ez a katalógus időközben elveszett, de az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható egy 1785-ben készült másolata.⁷ A Quart. lat. 16. számon szereplő „Catalogus librorum, dissertationum et manuscriptorum variorum ad rem Hungaricam praecipue facientium ex bibliotheca, quae Vitebergae est Hungarorum congestus ab Adamo Latsny Turotzensi. Vitebergae Saxonum die XV. Nov. A.R.S. MDCCLV.” c. terjedelmes jegyzékből nyomon követhetjük, hogy a könyvtár létrejöttének első harminc évében milyen kiadványokban milyen ismereteket közvetített a Wittenbergben tanuló magyarországi ifjak számára.

Ahogy a katalógus címe is mutatja, három részre tagoltan sorolja fel a könyvtár anyagát⁸ az első részben a nyomtatványokat találjuk, a másodikban Wittenbergben és más egyetemen tanuló diákok nyomtatásban megjelent értekezéseit, a harmadikban pedig azokat a kéziratokat, amelyeket a diákok Rotarides hagyatékából megvásároltak.

Az első részben szereplő 341 könyv kivétel nélkül magyarországi szerző műve, önálló kiadvány, fordítás vagy átdolgozás. Ezekben visszatükröződik a külföldi

⁵ GERHARD, K. i. m. 151.

⁶ PÁLFY Miklós: *Katalog der Handschriftensammlung der Hallenser Ungarischen Bibliotheken*. Halle/Saale, 1965. VEB Max Niemeyer Verl. 271.

⁷ KOVÁTS László: *A hallei régi magyar könyvtár katalógusa*. = Magyar Könyvszemle, 1905. 89—90.

tanulmányok során begyűjtött tudásanyag, amely a szerzők gondolkörének szűrőjén át a hazai viszonyokhoz igazodva a határokon túli művelődési szinthez képest lépéshátránnyal, konzervatívabban jelentkezik. Az, hogy a wittenbergi diákok szorgalmasan gyűjtötték és megőrizték ezeket, többféle okkal is magyarázható. Részben ad hoc jelleggel áramlottak ki ezek a munkák: a tanulmányait befejező diák valamilyen, a hazához kapcsolatot jelentő munkát hagyott utódaira, vagy küldött ki számukra hazatérése után. Más esetben céltatosan történt a választás: a hazai állapotokat bemutató, a Magyarországról magukkal hozott ismereteket szinten tartó kiadványok érkeztek. A legtöbb munka, amely a teológia tárgykörébe tartozik, egyszerűen munkaeszközül szolgált a leendő lelkészeknek.

Könyvek. A katalógus első részében felsorolt kiadványokat az alábbi csoportokra oszthatjuk:

teológiai témájú könyvek (bibliakiadások, bibliamagyarázatok, elméleti teológia, hitvitázó irodalom, ellenreformációs irodalom, gályara b irodalom), iskolával kapcsolatos munkák (tankönyvek, iskolatörténetek), historia litterariae, történelem, egyháztörténet, hon- és államismeret, nyelvtudomány, jogtudomány, filozófia, logika, természettudományok.

A könyvek szerzői a kor teljes etnikai tarkaságában magyar, szlovák, német anyanyelvűek voltak, de hungarusnak, ill. transylvanusnak vallották magukat.

A publikációk döntő többsége 1650 és 1750 között jelent meg. Ez alatt az idő alatt Európában kulturális téren hatalmas változások zajlottak le. A fejlettebb nyugati országokban, így például Angliában, már a 17. század vége felé új eszméáramlat szerzett mind szélesebb körben híveket, a felvilágosodás. Az új természettudományi felfedezések és az új gondolatokhoz szükséges társadalmi törekvések is adottak voltak itt. Kelet felé haladva az időpont egyre jobban eltolódik: Franciaországban az 1710-es évektől, Poroszországban 1740-től, Kelet-Európában az 1760-as évektől beszélhetünk felvilágosodásról.⁸ Ebből következik, hogy az általunk elemzett katalógusban szereplő művek még zömmel a késő barokk művelődési korszak termékei.

A 17. században keletkezett munkák között is találunk már olyanokat — s nem is kis számban —, amelyek szerzői a kor hazai átlagos szellemi színvonalából kiemelkedtek és európai mércével mérve is tudományuk jelentős képviselői voltak. Ilyen például Szenci Molnár Albert, aki Kálvin fordításával szerepel. (*A keresztyeni Religiora és igaz hitre való tanítás*, Hanau, 1624.) Másik fontos munkáját, a Lőcsén 1631-ben először kiadott erkölcs-filozófiai elmékedését a *Discursus de Summo Bono* későbbi, 1701-es kiadását is forgatták a wittenbergi magyar diákok. Ez még ma is megtalálható Berlinben. Apáczai Csere János művei közül egyet, de talán a legfontosabbat tünteti fel a katalógus: *Oratio de studio sapientiae* (RMK III. 785). Ez a példány ma már nincs meg. Az *Oratio* nem más, mint a Gyulafehérváron elhangzott székfoglaló beszéde, amelyben az emberi tudás kialakulásának és fejlődésének folyamatát és magyarországi útját kísérte meg bemutatni.⁹ Filozófiatörténeti és ezzel tudománytörténeti áttekintés ez, amely Ramus és Descartes nézeteiben éri el a fejlődés a tetőpontját.

⁸ KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1980, Akadémiai K. 27—28. p.

⁹ Vö.: *A magyar irodalom története*. 2. köt. Bp. 1964, Akadémiai K. 246. p.

Az általános áttekintést a hazai elmaradottságra utaló észrevételekkel egészíti ki. Ilyen magas szintű filozófiai szintézist más tudósnál sem a 17., sem a 18. században nem találunk.

A 17. századi Európában csökken a latin nyelv használata, egyre inkább a nemzeti nyelveken születnek meg az irodalmi és tudományos munkák. Az anyanyelv helyes elsajátításának érdekében nyelvművelő mozgalmak bontakoznak ki.¹⁰ A nyelvtanulás vagy a helyes beszéd és írás támogatására számos nyelvtudományi kiadvány jelenik meg. Ilyen gyakorlati céllal írta meg Komáromi Csipkés György *Hungaria Illustrata* c. latin nyelvű magyar nyelvtanát, amely a katalógusban is szerepel és még ma is megtalálható a Magyar Könyvtár anyagában. (RMK III. 1942.)

Más könyvek szerzői modern gondolatokat közvetítettek. Ilyen volt Régeni Pál Mihály, a magyar karteziánus filozófia erdélyi képviselőinek egyike. Fizikai és logikai kézikönyve egyaránt eljutott a wittenbergi magyar diákok kezébe. (*Physica contracta*, Lipcse, 1689., *Specimen logicae Cartesianae* . . . , Lipcse, 1689.)

Kimondottan természettudományi érdeklődésről tesznek tanúbizonyságot Fröhlich Dávid munkái, akinél modern természettudományos megfigyelések kuriózumokkal, jóslásokkal keverednek. Művei közül három található meg a katalógusban: *Medulla Geographiae* (RMK II. 635. — Berlinben van —), *Bibliotheca seu cynosurae* (RMK III. 1628 — Berlinben van —) és *Hemerologicum Historicum* . . ." (RMK UU. 640 — elveszett —). Fröhlich Kopernikusz első magyarországi követője, aki geográfiai művek mellett kalendáriumokat készített, csillagászati és fizikai jelenségeket figyelt meg és írt le, ezen túl matematikával is foglalkozott. Országon túli hírnévre azért tett szert, mert 1615-ben elsőként megmásztta a Magas Tátra csúcsait. Ezt az eseményt az 1639-ben megjelent *Medullában* tette közzé. M. Zemplén Jolán írja róla, hogy Fröhlich Dávid előbb észlelte a földrajzi magassággal történő változását, mint Torricelli vagy Pascal.¹¹

A katalógusban szereplő művek túlnyomó többsége, protestáns szerző munkája, találunk azonban katolikus, sőt jezsuita író tollából származókat is. A legrangosabb közülük Pázmány Péter. Négy művét olvashatták a wittenbergi magyar protestáns diákok. Három magyar nyelvű (az egyik két kiadásban), a negyedik német nyelven íródott. *Az mostan tamat új tudomaniok hamissaganak* . . . c. nyitja a sort (RMK I. 398), ezt követi egy álneven írott munkája (RMK II. 336). A legjelentősebb, *Az Isteni igazságra vezérlő kalauz* két kiadásban is szerepel a katalógusban (RMK I. 443, 532). Emellett egy imádságyűjteményét is megtaláljuk. (Szentiványi Márton, Timon Sámuel műveit is jegyzi katalógus.)

Werbóczi István *Hármaskönyve* egy magyar (RMK I. 56) és egy latin—magyar (RMK II. 1924) kiadásban szerepel a katalógusban. A magyar történelem középkori megörökítőinek, Istvánffy Miklósnak és Zsámboki Jánosnak a művei 17. és 18. századi kiadásokban szerepelnek a wittenbergi diákok könyvtárának jegyzékében. (RMK III. 1350, 3633). Első kiadású viszont Székely István

¹⁰ SZATHMÁRI István: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Bp. 1968, Akadémiai K. 272. p.

¹¹ M. ZEMPLÉN Jolán: *A magyarországi fizika története 1711-ig*. Bp. 1961, Akadémiai K. 122.; *A táguló világ magyarországi hírmondói. XV—XVII. század*. Vál., bev., jegyzetek: Waczulik Margit. Bp. 1984, Gondolat K. 174—175., továbbá a 211—226. oldalakon szövegek közlés Fröhlich Dávid műveiből.

Krónika ez világnak jeles dolgairól c. történeti munkája, az első magyar nyelven megjelent történeti mű. (Berlinben van jelenleg.) Szintén máig fennmaradt a berlini gyűjteményben a *Mausoleum Potentissimorum ac Gloriosissimorum . . .* c. munka, amely Nürnbergben jelent meg 1664-ben.¹²

A katalógusban számos olyan tudós nevét találjuk, akiket a korszak nagy tudományos társaságai (a Royal Society és a Leopoldina) tagjai sorába fogadtak. Ilyen volt Lőw András soproni orvos is. A 17. és a 18. század magyar orvosait erősen foglalkoztatták a gyakran fellépő járványok. Gyógyító munkájuk mellett szakkönyvekben rögzítették a megfigyeléseiket és a kezelt járványos betegségek tüneteit, lefolyásuk módját, a megelőzés szabályait és a gyógyszereket. Lőw András amellett, hogy megírta a magyarországi járványok történetét (ez a műve szerepel a katalógusban), a kanyaróval, hólyagos himlővel, tüdőbajjal, lázakkal foglalkozó munkákat is írt. Emellett jelesebb orvos kortársaihoz hasonlóan értekezést írt a gyógyvizekről.¹³

A 17. század végéről és a 18. századból származó munkák szerzői már döntő többségükben a felvidéki protestáns értelmiséghez tartoztak. Kivétel Köleséri Sámuel, korának legkiemelkedőbb erdélyi tudósa. A filozófus, orvos, polihisztor fő műve szerepel a wittenbergi diákok könyvkatalógusában. Az *Auraria romano-dacia* az erdélyi aranybányászat történetét, jogi viszonyait és korabeli helyzetét tárja fel. Nagy tudását külföldön is elismerték, tagja volt a Royal Society-nek és a Leopoldinának.¹⁴

A katalógus gazdag tárháza az egész ország fejlődésében szerepet játszó, a századfordulón vezetőként fellépő felvidéki értelmiség munkálkodását tükröző műveknek. Így pl. Czwittinger Dávid *Specimenje* (RMK III. 4667), Hajnóczy Dániel *Versus Memoriales Tironibus Grammaticae* c. pedagógiai munkája 1741-ből. Nyolc könyvet tüntet fel a katalógus a hon- és államismeret legjelesebb képviselőjének, Bél Mátyásnak a munkáiból. Bél latin tankönyveivel a hungarus: magyar, szlovák és német lakosság művelődését egyaránt szolgáló latin nyelv megreformált tanítását szolgálta. A magyarok számára latinul írt német nyelvtan kiadásával az élő nyelvtudást igyekezett csiszolni. Nyelvtanának nemcsak az első lőcsei, hanem a későbbi hallei kiadását is megtaláljuk a katalógusban. A magyar nyelv eredetével és történetével foglalkozó, több kötetre tervezett művből csak a rovásírásról szóló első fejezet jelent meg nyomtatásban. Ez a könyv a diákok katalógusában is szerepel, de ma már nincs meg. Bél legnagyobb vállalkozását, a *Notitiae Hungariae . . .*-t nem tünteti fel a katalógus, viszont megtaláljuk benne a nagy hon- és államismereti munka mutatványköteteként megjelent *Hungariae antiqua et nova prodromus . . .*-t. Másik nagy tudományos kezdeményezése, a történeti források közzététele. Ennek kötetei szintén eljutottak a wittenbergi diákokhoz. Látsny Ádám Bél Mátyás két forráskiadványát írja le: az *Adparatust* (jelenleg Halléban van) és a *Scriptores rerum . . .*-ot (már nincs meg).

A 18. században a protestáns prédikátorok és tanárok fiai szívesen választották az orvosi pályát. Lőw Károly Frigyes, az előbb bemutatott Lőw András fia, Fischer Dániel és Perliczy János Dániel koruk jeles orvosai voltak. Munkái-

¹² RÓZSA György: *A Nádasdy Mausoleum és Nicolaus Avancini*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. 477—478.

¹³ DEMKÓ Kálmán: *A magyar orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a 18. század végéig*. Bp. 1894. 374.

¹⁴ KOSÁRY D. i. m. 142.

kat a wittenbergi diákok is haszonnal forgatták. Lów Károly Frigyes orvosi diplomája megszerzése után Bécsben és Sopronban praktizált, de kutatási területe főleg a botanikára korlátozódott. A katalógusban is szereplő munkája *Epistola . . . botanicas qua de flora Pannonia*, (Sopron, 1739) felhívás a kortárs orvosokhoz, amelyben egy vállalkozást szeretett volna elindítani, nevezetesen egész Magyarország flórájának ismertetését. A felhívásnak nem nagy visszhangja támadt. Csak Deccard Kristóf János, Lów Károly Frigyes soproni orvostársa, Bél Mátyás munkatársa jelentkezett, akivel közösen Sopron flóráját ismertették kéziratban maradt munkájukban.¹⁵ Lów Károly Frigyes hírneve apjához hasonlóan határainkon túlra is eljutott, ő is bekerült a Leopodina tagjai közé.¹⁶

Szepes és Liptó megye főorvosának, Fischer Dánielnek a művei közül hármat vesz fel a katalógus. Fischer már egyetemi tanulmányai alatt nagy irodalmi tájékozottságra tett szert, ezt hazatérve tovább gyarapította. Ő is tagja volt a Leopoldinának.¹⁷ A természettudományok terén elméleti munkákat írt először, fizikai, meteorológiai, közzettani témákról. Tevékenységének javát azonban szűkebb környezete és Magyarország természettudományos feltárásának, illetve egyáltalán a hazai tudományos élet felrészésének érdekében fejtette ki. Hírneve itthon és külföldön kárpáti balzsamok és kenőcsök révén terjedt el, amelyeket ő készített és tökéletesített. A katalógusban szereplő műve, *De terra medicinali Tokayensi* (Breslau, 1732) — mára már elveszett — a tokaji szőlők talajának orvosegyészeti elemzését adja. Ebből a munkából kiderül, hogy a szerző behatóan tanulmányozta Leibniz, Wolff és Newton tanításait.¹⁸ Merkantilista szándék vezette könyvének megírásában. Be akarta bizonyítani, hogy az országban is fellelhetőek olyan anyagok, sőt jobbak, mint amilyeneket gyógyszerek alapanyagául külföldről hoztak be. A katalógusban szereplő másik műve: *Epistola invitatoria erudis Pannoniae dicta . . .* (Brigae, 1732). Ebben Fischer Dániel javaslatot tesz egy hazai természettudományi folyóirat kiadására. Ebben a folyóiratban az ország természeti viszonyainak feltárását, a „magyar betegségek” leírását tűzte ki megvalósítandó célul. Ez volt az első folyóiratterv Magyarországon, megvalósítására azonban a szükséges anyagi eszközök híján nem került sor. A harmadik katalogizált műve *Consilium Pestielitiae . . .* Lipcse, Breslau, 1740, a gyakran fellépő pestisjárványok elleni védekezés módszereit írja le.

Disszertációk. A katalógusban szereplő 485 disszertáció megjelenési ideje, néhányat kivéve (amely korábbi) a 17. század közepétől a 18. század közepéig terjed. Közülük 323 Wittenbergben jelent meg, 76 magyarországi protestáns főiskolákon, 63 más németországi, németalföldi, svájci ill. a bécsi egyetemen. (23-nál nem sikerült kiolvasni a katalógusban a megjelenés helyét.) A wittenbergi disszertációk túlsúlyra értelemszerűen adódik abból a körülményből, hogy az ott tanuló diákok könyvjegyzékével van dolgunk.

A magyarországi disszertációk döntő hányada (73) 1674 előtt készült, ezeket az ellenreformációs üldözések elől menekült exulánsok vitték magukkal. A más külföldi egyetemekről származó disszertációk a peregrinációs körutak során

¹⁵ KOSÁRY D. i. m. 161. p.

¹⁶ KAISER, Wolfram—VÖLKER, Arina: *Ungarische Leopoldina-Mitglieder des 18. Jahrhunderts . . .* = Orvostörténeti Közlemények, 1973. 73. p.

¹⁷ TARNAI Andor: *Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve.* = Magyar Könyvszemle, 1956. 38. p.

¹⁸ KAISER, W.—VÖLKER, A. i. m. 73. p.

kerültek Wittenbergbe. A 323 wittenbergi disszertáció közül 160 1592 és 1674 között készült, 141 1674 és 1725 között, 22 pedig 1725 és 1755 között. (Ezt a periodizációs beosztást Kassai Mihály György wittenbergi tartózkodásának figyelembevételével alakítottuk ki.) A számbeli csökkenés majd ugrásszerű összezsugorodás nemcsak annak a következménye, hogy az első csoport 70, a második 50 és a harmadik 30 év termése. A magyarázatot az egyetemen folyó oktatás módszereinek megváltozásában találjuk meg.

Korszakunkban az egyetemek felépítése és az oktatás módja még a középkorban kialakult sémákat követte. Az egyetemi tanulmányok a régi szaktekin-
télyek tanainak megismerését és begyakorlását tűzték ki célul. A reprodukálás-
ra a nyilvánosság előtti viták, a disputációk teremtettek lehetőséget, amelyek-
nek az egyik típusa az elsajátított tudásanyag beszámolására szolgált, másik
típusaik az egyetemi tanulmányok lezárását, akadémiai fokozat elnyerését
célozták. A disputációkra ünnepélyes keretek között, nyilvánosan került sor a
dékán, a tanárok és a diáktársak előtt. Ennek érdekében, hogy a hallgatóság-
nak módja legyen tanulmányozni a megvitatásra kerülő témát, a könyvnyom-
tatás megjelenése előtt kézzel írt plakátokon tették ezt közzé, majd nyomtatott
könyveket, ún. disszertációkat bocsátottak ki. A disputációk nyomtatott ter-
mékei, a disszertációk (általában rövid, néhány oldalas munkák) azért jelentek
meg nagy számban, mert a nyilvánosság egyetlen formáját jelentették, a tudomá-
nyos folyóiratok csak az általunk tárgyalt korszakban kezdtek megjelenni.

A 17. század második felében a tudományok világában bekövetkező változás,
a jelen felé fordulás hatására csökken a disputációk jelentősége. Az egyetemek
ugyan továbbra is szorgalmazták, de a diákság már nem vette komolyan ezeket.
A tudós gondolatok cseréjéhez a színteret a tudományos folyóiratok adták.
A 18. század új német egyetemei (Halle majd Göttingen) tanító intézetekből
kutató intézetekké alakultak át. A disputációk és disszertációk ritkultak, végül
csak a doktori disputáció maradt meg.¹⁹

Egy disszertáció felépítése szigorú előírásokat követett. A címlap szinte meg-
hívó is egyben: feltünteti a témát, a résztvevők nevét, a disputáció helyét,
idejét, módját, célját. Ezt az ajánlások követik, majd előszót vagy bevezetést
találunk. A tulajdonképpeni szöveget az ún. corollaria követi, amely a szóbeli
disputáció vitakérdéseinek felsorolása, gyakran a respondens saját gondolatait
is tartalmazza. A zárórészben a praeseshez címzett gratulációk következnek
prózában vagy versben.²⁰

A katalógusban szereplő disszertációk az egyetemi viták minden típusát
reprezentálják. Túlnyomó részt beszámoló disputáció fordul elő, ahol a praeses
az egyetem tanára, vagy magiszteri fokozatot szerzett volt tanítvány, a res-
pondens pedig magyarországi diák. Gyakran előfordul, hogy a praeses is ma-
gyarországi származású, nézeteivel magyarországi vagy más nemzetiségű res-
pondens vitatkozik. Számos olyan disszertációt is felvesz a katalógus, amely
magiszteri vagy doktori cím elnyeréséért készült. Mivel a disputációk egyete-
mekhez kötődtek, és általában az egyetemi tanárok nézeteinek tükörképei,
ezért a disszertációkat egyetemek és tanárok szerint csoportosítottuk. (Az átte-
kinthetőség kedvéért a tanárok nevét nagybetűvel emeljük ki.) Nem egy eset-

¹⁹ HORN, Ewald: *Die Disputationen und Promotionen an den deutschen Universitäten vornehmlich seit dem 16. Jhrt.* = Beihefte zum Bibliothekswesen, Bd. 4, Heft 11—13. Leipzig, 1893—94. 100—101.

²⁰ HORN, E. i. m. 51—72.

ben előfordul, hogy ugyanazon személy kezdetben respondens majd tanulmányai befejeztével a praeses szerepkörében vesz részt a vitákon. A többszáz disszertációból igyekeztünk olyanokat kiválasztani, amelyeknek szerzői külföldön egyetemi tanárságig vitték, illetve hazatérve tudásukat a művelődés vagy a közállapotok fellendítése szolgálatába állították.

A Wittenbergben tanuló magyarországi diákok disszertációi 1674 előtt

Bölcsészkar. A bölcsészkaron matematikát, etikát, görögöt, latint, keleti nyelveket, versművészetet, fizikát, történelmet és retorikát tanítottak. A szaktudományok szétválásának folyamata még csak elkezdődött. Egy-egy tanár több tárgyat is tanított. Emellett saját érdeklődési körüknek engedve, egy-egy tudománnyal behatóbban is foglalkoztak előadásaikon.

1658 és 1663 között tanított az egyetemen Schnitzler Jakab, lelkész, csillagász, filozófus és teológus. 1663-tól haláláig Szebenben tanít és lelkészkedik. Schnitzler csillagászati, műszaki, fizikai, filozófiai, teológiai tárgyú disputációkat vezetett. Harmincnyolc dolgozatát tartja számon az irodalom, ezekből nagyon sok szerepel jegyzékünkben. (Például: RMK III. 2152, 2180, 2153, 2130, 2099, 2096, 2097, 2098, 2129.) Sokat olvasott, szenvedélyesen kereste a választ tudományos kérdésekre. De munkásságára rányomta a bélyegét, hogy elsősorban teológus volt, és nem tudott szabadulni Wittenberg hatása alól. M. Zemplén Jolán írja róla:

„Schnitzler annyiban konzervatív, hogy tagadja az újat és annyiban haladó, hogy bírálja a régit. Új, eredeti alkotáshoz nem jut el . . . Schnitzlerben tévedései mellett megtaláljuk az új korszak emberét is, aki szakszerűen értekezik a csillagászati földrajzi műszerekről is, nemcsak az elméletekről, és aki elsőnek írt Magyarországon építészeti könyveket . . . Schnitzler nem volt maradibb, mint a kortársak túlnyomó része és mindenestre a maga korában a nemzetközi tudományosságnak is számottevő alakja volt.”²¹

Samuel Hentschel bölcsészkar adjunktus tanítványa volt Breuer (Brewer) János, a lőcsei könyvnyomtató fia (1661-ben vett részt tanárja disputációján), aki 1664-ben Wittenbergben orvosdoktorrá lett. Lőcsére visszatérve átvette apja híres nyomtató műhelyét és könyvkereskedést is nyitott orvosi gyakorlata mellett.

Elias Vicius magiszter praesessége mellett respondált Fridel (Fridelius) János 1661-ben a bölcsész karon „De principiis nobiscum natis” címen. Ez a disszertáció az antropológia köréből merítette tárgyát. Bartucz Lajos szerint ezzel a művével Fridel a második Magnus Hundt marburgi filozófus után, az antropológusok sorában, Magyarországon pedig elsőként foglalkozott ilyen témával. Fridel János soproni származású volt, wittenbergi tanulmányai után szülővárosában lett az evangélikus gimnáziumban conrektor, később 1684-től 1712-ig pedig rektor. Conrektorsága idején az evangélikus konvent felkérésére tervet készített. Aprólékosan osztályról osztályra előírta a tankönyveket, a kítűzött tanítási célokat és ezek eléréséhez szükséges módszereket. Fontosnak tartotta, hogy az iskola ne csak ismereteket nyújtson, hanem becsületre, jó modorra is nevelje a tanulókat.²²

²¹ M. ZEMPLÉN Jolán i. m. 139—144.

²² NÉMETH Sámuel: *Fridelius János*. = Soproni Szemle, 1941. 238—239.; *A tárguló világ magyarországi hírmondói* . . . 235., továbbá a 257—261. szövegek közlés Fridel János művéből.

Teológiai kar. A legnagyobb tekintélyű kar az egyetemen a teológiai volt, a Magyarországról érkezett diákok közül a legtöbben ide iratkoztak be. Korszakunkban a lutheri tanok rendszerezése, a szigorú ortodoxia érvényesült, ami az egész egyetem szellemiségében éreztette hatását. A teológus professzorok ragaszkodtak a lutheri teológia dogmáihoz, minden új gondolatot, áramlatot gyanakvással fogadtak és megcáfolásukra semmi fáradságot nem sajnáltak. Ennek a szellemnek a legtipikusabb képviselője volt Johannes Deutschmann, aki 1652-ben lett a bölcsészkar adjunktusa, majd később már csak a teológiának szentelte magát. Teológiai professzori minőségében rendkívül buzgó tevékenységet fejtett ki: heti előadásainak számában, disputációk vezetésében, prédikációk mennyiségében senki sem múlta felül. Egyetemi tisztségeket is szívesen viselt. Ezzel szemben kiemelkedő tudományos eredményekkel nem dicsekedhetett, írásaiban a wittenbergi lutheránus ortodoxiát szinte a karikatúráig eltúlozta. A hitvitákban való szereplése sem volt valami kiemelkedő, a hibás latin tudása pedig a diákok gúnyolódását váltotta ki.²³

Tanítványainak népes tobráéba számos magyarországi diák is tartozott. A katalógusban szereplő disszertációk közül 37 az ő irányítása alatt keletkezett. Készítői, a későbbi iskolaigazgatók és lelkészek az 1670-es évek nagy ellenreformációs üldözéseinek szenvedő alanyai, nem egy esetben áldozatai lettek. Pawlowitz Mihály 1670-ben volt Deutschmann respondense (RMK III. 2538.) Tanulmányai befejezése után tanítóskodott, majd a poszsonyi delegatum iudicium elé került, börtönfogságot szenvedett, majd a nápolyi gályákra hurcolták, ott is lelte halálát. Steller Tamás (RMK III. 2458) és Láni György (RMK III. 2457) 1668-ban volt vitapartneré Deutschmannnak. Láni és más wittenbergi tanárok disszertációiból egész csokorralalót találunk a katalógusban. Talán Láni György lett az ellenreformációs üldözések leghíresebb szenvedő alanya, mivel elítélésének, gályarabságának, viszontagságos szabadulásának és megmenekülésének történetét 1676-ban könyv formájában is megjelentette, amely latin és német nyelven számos kiadást ért meg. A katalógusban is találunk ezekből.

1676-ban vett részt Deutschmann disputációján Simonides János. Ő ekkor már szerencsésen túlélte az ellenreformációs megpróbáltatásokat, az elítélést és a gályára hurcolást, ugyanis útközben Masnicius Tóbiással sikerült elmene-külnie. Masnicius szintén wittenbergi diák lett. 1679-ben disputált Deutschmannal (RMK III. 3018.). A népes Pilarik család több tagja volt Deutschmann tanítványa. Így Pilarik István, aki később püspök lett, a rózsaszegeci zsinat aktív résztvevője. Nagy hírnévre tett szert későbbi pályafutása során Krmann (Kermann) Dániel, aki 1683-ban védte meg nézeteit az igazi ortodoxiáról (RMK III. 3263.). Deutschmann jó tanítványának bizonyult, ugyanis később ő lett a magyarországi ortodoxia vezére. A poszsonyi pietistákkal ugyan minden vonatkozásban ellentétben állt, mégis pietizmus-ellenességét félretéve közreműködött az első szlovák nyelvű biblia kiadásában Bél Mátyással.²⁴

Orvosi kar. A wittenbergi egyetem orvosi karán nem múlt el nyomtalanul az a fellendülés, amelyet a 17. század első felében a régi tekintélyek megtagadása, az összehasonlító megfigyelés, az organikus élet folyamatainak összefüggése és a lényegbe való behatolás terén az orvostudományban is megfigyelhető

²³ FRIEDENSBURG, Walter: *Geschichte der Universität Wittenberg*. Halle/Saale, 1917. 428.

²⁴ KOSÁRY D. i. m. 42., 85.

volt. Az orvosi kar egyetlen tanárának neve szerepel Látsny katalógusában ebből az időszakból. Johann Strauch bölcész és orvosdoktor, az anatómia és a bonctan híres professzora volt a 17. század második felében. Meghívását Lipcséből állatkísérleteinek és a csontvázak művészi kikészítésének köszönhette. 1667-ben védte meg nála disszertációját Khien Ferdinánd (RMK III. 2408.), aki a wittenbergi egyetemen 5 évig tanult, majd orvosdoktori oklevelet szerzett. Hazatérve Eperjes város rendes orvosa lett.²⁵

A wittenbergi egyetem 1675 és 1725 között

A 17. század végén a háborúk miatt, de főleg az oktatás színvonalának hanyatlása miatt csökkent az érdeklődés általában a németországi egyetemek, leginkább Wittenberg iránt. Ugyanakkor egyes karok kiemelkedő képességű tanáraik révén újra virágzásnak indultak, ennek következtében a tanítás súlypontja egyre inkább a világi tudományok javára tolódott el. A professzori utódlás a korábbi századokhoz hasonlóan a belső előlépés útján történt, viszont a fiatal tanárok közül sokan jöttek más egyetemekről Wittenbergbe, főleg Lipcséből. A tanítás hivatalos nyelve továbbra is a latin maradt, a 18. században azonban az anyanyelv, a német is megjelent. Kezdetben az előadások nyelveként, később már a nyelv is és az irodalom is a tanítás tárgya lett.²⁶

A magyarországi diákok részéről azonban nem csökkent a wittenbergi egyetem iránti érdeklődés, továbbra is elsőnek ezt az egyetemet keresték fel a külföldi tanulmányútra indulók. A századvégi ellenreformációs üldözések elől nemcsak a tanulni vágyó diákok (köztük Kassai Mihály György is), hanem lelkészek és tanárok is menedéket kerestek és találtak.

Bölcészkar. A keleti nyelvek tanítására ebben az időszakban is nagy hangsúlyt fektettek a karon. A tanítás magába foglalta a kaldeust, a szirt és a rabbini-talmudit, esetenként a perzsát, etiópot és az arabot is. Mindezeket a nyelveket, azzal a céllal tanították, hogy az ótestamentum magyarzatát lehetőség szerint többnyelvű szövegek felhasználásával árnyaltabban végezhessek. A kar történeész professzorai nagy hangsúlyt fektettek az egyháztörténeti, kronológiai vonatkozásokra és a Német Birodalom történetének tanítására. A logika és a metafizika rovására többet foglalkoztak az etikával vagy gyakorlati filozófiával.

A könyvtáralapító Kassai Mihály György diák- és tanárkorából hat disputáció maradt fenn a katalógusban. Ezek közül említésre érdemes az „*Aurarium sacrum*” c., amely a doktori értekezése.

A soproni származású Johann Baptist Röschel fizika professzor volt. 1672-től 1677-ig folytatta tanulmányait, majd 1680-tól a bölcészkar adjunktusa lett. Természettudományos érdeklődését a teológiának rendelte alá. Azon a nézeten volt, hogy a természettudományok képviselőjének elsősorban teológusnak kell lennie azért, hogy a kor filozófiáját, a karteziánus, coccejánus és poiretiánus nézeteket megcáfolhassa. Tanítványai dicséretéből arra következtethetünk, hogy jó tanár lehetett. A teológiai kötöttségek ellenére érdeklődése a tudományok szinte minden ágára kiterjedt. Erről tanúskodik gazdag könyvtára, amelynek gyarapítására jelentős vagyonának nagy részét fordította. Halála után ta-

²⁵ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* 7. köt. Bp. 1900.

²⁶ FRIEDENSBURG, W. i. m. 518—531.

nítványa, Planer aukciókatalógust bocsátott ki erről a könyvtárról.²⁷ Jelenléteben matematika és fizikai disputáción számos magyarországi diák vett részt. (RMK III. 3023., RMK III. 3714., 3966.)

Teológiai kar. Ebben az időszakban a kar teológusainak minden erejét a pietizmus elleni harc merítette ki. Ezt az irányzatot, amely nagyobb súlyt fektetett az élő jámborságra és a gyakorlati keresztyénségre, kezdetben az ortodoxia is tetszéssel fogadta, de azután hamarosan ellene fordult és eretnek-ségnek bélyegezte. Képviselőit az ortodox lutheránusok azzal vádolták, hogy alapjaiban akarják megváltoztatni az evangélikus vallást, mintha Luther nem is lett volna.²⁸

Krempes János erdélyi rektor és lelkész 1682-ben szerzett magiszteri címet a wittenbergi egyetemen. Teológiai disputációja megtalálható Látsny katalógusában. (RMK III. 3219.) Tanulmányai befejeztével 1686-ig a franeckeri, grönningeni, utrecht és leideni egyetemen hallgatott előadásokat. Hazatérve a nagyszebeni iskola konrektora, majd 1687-ben Czabán Izsák utódaként rektora lett. Nagyszébenben meghonosította az iskoladramák előadását, tanítványai Terentius színművét adták elő. Az iskolából való távozásával a színi-előadások is megszűntek.²⁹

Orvosi kar. Az orvosi karon a 17. század utolsó évtizedeiben hanyatlott a színvonal. Jól mutatta ezt a hallgatók számának rohamos csökkenése. Az újabb fellendülés már a századforduló beköszöntése előtt bekövetkezett és a század első negyedében is tartott. Ebben az időszakban a jogi kar példáját követve az orvosi karon is külön professzorságok jöttek létre, pl. a kémia és a gyógyszerészet oktatására. A sebészet még mindig a tanárok érdeklődési körén kívül esett, csak 1727-től lett rendkívüli professzora.

Johann Heintich Heucher praesessége mellett orvosdoktori címért disputált 1709-ben Hambach (Hambacher) János, aki előzetesen Odera-Frankfurtban, Berlinben folytatott orvosi tanulmányokat. Egy évi lengyelországi tartózkodás után gyakorló orvos lett, Sáros megye tiszti főorvosa volt negyven évig. Gyakran hívták a szomszédos Lengyelországba is, II. Ágoston király udvari orvosának is kinevezte. Nagy érdemeket szerzett a század elején, majd az 1739-ben és 1740-ben dúló járványok idején.

A wittenbergi egyetem 1725-től 1755-ig

A 18. század második harmadában játszódott le a tudományos életben a középkortól való döntő elszakadás. Jelentősen csökkent az érdeklődés a klasszikus tanulmányok iránt, a latin nyelv tanítása már az alap- és középfokú iskolákban is elavulttá vált, mivel még mindig latinul írt nyelvtanokból folyt a tanítás, nem nagy hatékonysággal. A kötött iskolai rendtől elfordulva az önálló gondolkodás, a szabad tudományos kutatás és tanítás hódított tért az egyetemen. A wittenbergi egyetem az egész 18. század folyamán távol tartotta magát az új dolgoktól. Jól mutatja ezt, hogy az új szellemet hozó wolffi filozófiát az évszázad végéig kirekesztették az egyetemről.³⁰

²⁷ FRIEDENSBURG, W. i. m. 511—516.

²⁸ FRIEDENSBURG, W. i. m. 547—555.

²⁹ SZINNYEI J. i. m. 262—263.

³⁰ PAULSEN, Friedrich: *Geschichte des gelehrten Unterrichts*. Bd. 1. Berlin—Leipzig, 554—555.

Bölcészkar. Meteorológiai disputáción vett részt a bölcészskaron Johann F. Weidler fizikaprofesszor praesessége mellett 1727-ben Perliczy János Dániel, Nógrád megye későbbi orvosa. Egy asztronómiai disputáción pedig ő a praeses. Egy év múlva már Utrechtben járt, amint azt az ott készített disputációja is mutatja. Perliczy János Dániel jelentős szerepet játszott a magyar közegészségügyi helyzet javításában. Főorvosi minőségében már 1733-ban írásban fogalmazta meg a hatósági orvos teendőit, a gyógyszertárak, sebészek, szülésznők ellenőrzésének módját. Moller munkájának átdolgozásán kívül egy magyar nyelvű felvilágosító könyvet tett közzé a „Szegények számára való házi orvoságokról” (*Medicina pauperum*, 1740.), majd „Testi békességre vezérlő útitárs” címen a „házi és úti patikácskának rövid és sommás leírásával” Budán, de főként „Nógrád vármegyében levő városokban s a falukon lakozóknak számára” (1740.). 1742-ben dolgozta ki tervezetét egy hazai orvosi főiskola felállításáról, az ország központjában, Pesten, nagy kórházzal, tanári karral, amihez a pénzt a megyéknek, városoknak, birtokos nemesuraknak kellett volna összeadniuk. A javaslat az anyagi eszközök hiánya következtében nem valósult meg. Perliczy utóbb, 1751-ben Mária Teréziának nyújtotta be tervét, és rámutatva az orvoshiányra és az egészségügy bajaira, elsőnek javasolta az egyetemi orvosi kar szervezését Magyarországon. Az első hazai orvosi iskola Markhot Ferenc megye főorvos tervei és Perliczy János Dániel korábbi javaslatai nyomán 1769-ben nyílt meg az irgalmasrendiek kórházában. A valódi orvosképzés 1769-ben, az egyetem új orvoskarán vette kezdetét. Perliczy munkatársa volt az első, Bécsben megjelenő magyarországi ismeretterjesztő folyóiratnak, az *Allergnädigst privilegierte Anzeigennek* 1771 és 1776 között.³¹

Teológiai kar. Ebben az időben már alábbhagyott az ortodoxia és a pietizmus között dúló harc. A pietista irányzat túljutott csúcspontján, nem került túlsúlyra az evangélikusok körében. Az új szellemi irányzat, a felvilágosodás hamar felkeltette a wittenbergi ortodox teológusok figyelmét, akik támadást indítottak Locke, Voltaire és Leibniz tanai ellen. Wolff követőit is elítélték. Hatékony ellenmozgalmat nem tudtak indítani, de minden erejüket latba vetették, hogy a feltartóztathatatlanul előre törő felvilágosodást egyetemüktől lehető legtovább távol tartsák. Ebből az időszakból nem maradt fenn említésre méltó teológiai disputáció a katalógusban.

Orvosi kar. E kar jeles professzora volt ebben az időszakban Abraham Vater. Sokoldalú tudományos munkássága kiterjedt szinte az orvostudomány minden ágára. Tartott előadásokat kémiai, gyógyszerészetből, sebészetből, tróvényszéki orvostanból. Ő állította fel az egyetem anatómiai gyűjteményét. Mindenekelőtt önálló kutató volt, akinek nevéhez fontos felfedezések egész sora kötődik.³² 1751-ben tanítványai sorában találjuk Paecken Keresztélyt, aki ebben az évben szerzett orvosi oklevelet. Hazatérve Magyarországra orvosi állást nem talált. Ezért egy orosz táborig orvos rábeszélésére 1755-ben Moszkvába költözött, ahonnan 1760-ban a szentpétervári katonai kórház főorvosi tisztségét bízták rá. Ugyanott sebészetet is tanított az orosz hadseregbe belépni szándékozó orvosnövendékek részére. 1763-ban a cári orvosi kollégium tagja lett 1764-ben államtanácsos, ebben a tisztségében a birodalom összes orvosi ügyeinek intézésével bízták meg.³³

³¹ KOSÁRY D. i. m. 43., 162—163., 508., 537., 630.

³² FRIEDENSBURG, W. i. m. 555—556.

³³ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 10. köt. Bp. 1905. 88—89.

Más külföldi egyetemeken lezajlott disputációk iratai

Az 1674-ig terjedő időszakból kizárólag teológiai témájú disszertációt találunk a katalógusban. Ezek praesesei egyetemi tanárok a königsbergi és a strassburgi egyetemen, akik ortodox lutheránus nézeteket képviseltek, Lipcsében a szinkretizmus híve, Jénában épp ellenkezőleg a szinkretizmus tanai ellen harcoló tanár nézeteinek ismeretéről adtak számot a respondensként szereplő magyarországi diákok.

1675 és 1725 között fele-fele arányban orvosi és teológiai témájú, továbbá egy jogi témájú disszertáció szerepel a katalógusban. Amíg az első korszakban kizárólag Németország más egyetemeiről Wittenbergbe került disszertációkat találunk, most felbukkannak Németalföldről származók is. Mégpedig a vezető németalföldi egyetem, Leiden neve jelenik meg, amely fennállása idején mindig a leghíresebb és a leggazdagabb volt. Az sem véletlen, hogy a másik, Franecker, amely ugyan korlátozottabb anyagi lehetőségekkel rendelkezett, de jeles tudósai vonzották a hallgatóságot.³⁴ A németalföldi teológus professzorok karteziánus nézetei köszönnek vissza az itt védett disputációs iratokból. A német egyetemeken védett disputációk sorában olyanok is megjelennek, amelyeket az új alapítású, korszerű hallei egyetemen vitattak meg. Itt, továbbá a königsbergi, az előbb említett leideni és az odera-frankfurti egyetemen később híressé vált magyarországi orvosok disszertációi születtek.

1725 és 1755 között hét disszertációt tár fel a katalógus, amelyeket Uppsalában, Lipcsében, Utrechtben, Altdorfban és Halléban készítettek magyarországi diákok.

A nem Wittenbergből származó disszertációk közül három olyan hajdani diák nevét emeljük ki, akik tanulmányaik befejezése után fényes pályát futottak be. Az első Hermann András, aki 1719-ben Halléban szerzett orvosdoktori oklevelet. Hazatérve előbb Nógrád megye főorvosa, majd gróf Csák Imre kalocsai érsek kezelőorvosa, akét Rómában is elkísért. 1723-ban tért vissza, ekkor Pozsonyban telepedett le. Itt orvosi hírneve annyira megnőtt, hogy Moson megye is megvásárolta főorvosának.³⁵ Pozsonyban szoros kapcsolatban állt Bél Mátyással, akinek rokona volt. Bél Mátyás buzdítására tanulmányokat írt a hazai sóról, továbbá a trencsényi gyógyfürdőkről. Bél Mátyás szerint Herman András azért volt népszerű, „minthogy az orvostudományokkal együtt a kémiát is művelte, szinte menféle és fajta magyar ásványt összegyűjtött”.³⁶

A katalógusban két disputációt találunk tőle. „Defluxus haemorrhoidalis provocacione” címmel Michael Alberti praesessége mellett disputált 1719-ben. Ez klinikai-gyógyászati témájú, nem árulja el, hogy a doktorandus fő érdeklődési köre tulajdonképpen a kémiai-analitikai terület. Alberti disszertációs jegyzékében nyomtatékosan megjegyezte, hogy a mű szerzője Hermann András.³⁷ Tanulmányai befejezése után született 1721-ben a *De nativa sale cathartico in hodiernis . . .* című dolgozata, amelyet Bél Mátyás kinyomatott a „Prodromus” III. kötetében. (A Magyar Könyvtár Berlinben levő részében B. VI. 4. sz. alatt

³⁴ GRAAF, G. Henk van de: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században*. 1690—1796. Kolozsvár, 1979. 37.

³⁵ SZINNYEI J. i. m. 766—767.

³⁶ KOSÁBY D. i. m. 143., 161., 175.

³⁷ KAISER, Wolfram—VÖLKER, Arina: *Hungarica medica des 18. Jahrhunderts in den Beständen des halleischen Universitätsarchivs*. Halle/Saale, 1981. 27., 29—30.

négyoldalas magyar nyelvű köszöntő verset találunk, amely Hermann András eljegyzése alkalmából született 1726-ban, szerzője Godofrend Moller.)

Leidenben tanult a később híres orvossá lett Schwab Keresztély Joachim, akinek 1701-ben Wolferdus Arnold Senquerd (1641—1724) bölcsész és jogi doktor praesessége mellett megvédett *De contractura* (RMK III. 4299) c. disputációját veszi fel a katalógus. Schwab Keresztély Joachim a katonai pályára helyett választotta az orvosi hivatást. Az orvosi diploma átvétele után egy erős pestisjárvány idején tért vissza hazájába. Lőcsén lett orvos, majd később Szepes megye tiszti orvosává nevezték ki. Hírve a határon túlra is eljutott.³⁸

Jénában tanult, majd ott lett tanár az egyetemen Schmeizel Márton (1679—1747). Szoros szálak fűzték szűkebb hazájához, Erdélyhez. Pártfogolta az erdélyi szász ifjakat az egyetemi városban. Egész életén keresztül gyűjtötte a könyveket Transylvania könyvtára részére. Ezt halála után a fiatalon elhunyt Agnethler Mihály (1719—1752) helmstedti régészprofesszor katalogizáltatta és hazaküldte Nagyszébenbe. Semeizel jénai, majd hallei (1731-től) professzorsága idején történelmi, heraldikai és „állattudományi” előadásokat tartott. A statisztika tudományának megalapítójaként is tisztelik.³⁹ Számos művét megtaláljuk a katalógusban.

A magyarországi disputációk

A 76 magyarországi disputáció a felvidéki evangélikus gimnáziumok disputációs életének termékei. Ezek ritka kivétellel a teológia köréből merítették témájukat. Jelentős számban a jezsuitákkal vívott hitvitákról tanúskodnak. A disszertációkat négy világosan körülhatárolható csoportba sorolhatjuk.

Egy olyan disputációt tartalmaz a katalógus, amelyet szerzője magyarországi gimnáziumi tanulmányainak befejező évében készített és magával vitt Wittenbergbe, mintegy egyetemi tanulmányokra érett mivoltának bizonyítékaként. Feltételezhetjük, hogy ez szélesebb körben dívó szokás volt. Gondoljuk, hogy a véletlen műve csupán, hogy egyetlen ilyen található a katalógusban. (A szerző Hilicenus János.)

Négy disszertáció szerzője Magyarországról iskolaigazgatói minőségében készített disszertációját küldte meg a hajdani alma maternek. Köztük olyanok is, akik a magisteri cím elnyerése és a Magyarországra való hazatérés időpontja között Wittenbergben hosszabb-rövidebb ideig tanítottak. (Czabán Izsák, Schön Gáspár, Kucsera János, Nigrini Sámuel.) Ezekben a dolgozatokban számot adhattak korábbi mestereiknek a Wittenbergben szerzett tudásukról.

Nagy hányadát teszik ki a Magyarországról származó disszertációknak azok, amelyek szerzői gályarabságot szenvedve menekültek Németországba az ellenreformációs üldözések elől, az exulánsoké. A felvidéki városok gimnáziumi rektoraként praeserek voltak diákjaik disputációin. (Reményi Dániel, Trusius Jób, Pawlowitz Mihály, Pomarius Samuel, Steller Tamás, Institoris Mihály, Kephallides (Hlavács) Máté, Laurenti István, Simonides János, Schwarz János).

Nyolc felvidéki iskolaigazgató és lelkész 17 disszertációja Wittenbergbe kerülésére nem tudunk magyarázatot adni. (Christiani Ábrahám, Biner Hila-

³⁸ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 12. köt. Bp. 1908. 734—735.

³⁹ KOSÁRY D. i. m. 127., 137., 148.

rius Ernő, Jacobaei Jakab, Gracza János, Horváth András, Kreuchel Illés, Heinzel János, Thomae Illés.)

Szembetűnő, hogy a disszertációk döntő többsége, 73 1675 előtt jelent meg, 3 pedig 1725 előtt. Ennek egyik oka, hogy a 18. század első negyedétől kezdve lényegesen lecsökkent azoknak a száma, akik Magyarországról külföldi tanulmányútra indulhattak, azok pedig, akik eljutottak az ország határain túlra, gyakran elkerülték Wittenberget és más egyetemet kerestek fel. A másik okot abban kereshetjük, hogy még az egyetemi disputációk is jelentőségüket veszítették, számban ritkultak. A gimnáziumi, kollégiumi disputációk nem voltak olyan színvonalúak, hogy ezekre az iskola falain kívül is kíváncsiak lettek volna.

Kéziratok

A katalógus harmadik részét, a kéziratokat Kováts László ismertette a *Magyar Könyvszemle* 1905-ös évfolyamában,⁴⁰ aki ezeket tartotta az állomány legértékesebb részének. Jelenleg már csak négy kötet létezik a kéziratokból, melyeket Berlinben őrzik.

Ez a rövid ismertetés néhány adalékkal kívánt szolgálni a külföldön tanuló magyarországi diákok olvasmányait feltáró katalógusból. E diákoknak a tudás megszerzésére tett fáradozásait meg is verselte egy hajdani egyetemista 1658-ban:

„O Kedves Böltseség! Te érted szokott menni
Sok mesze Országban, ki tudos akar lenni
Te érted buidosik sok jámbor ember Fia
Hogy egykor lehessen hazánk tanítója . . .”⁴¹

G. KLEMENT, ILDIKÓ

Die Lektüren der ungarländischen Studenten in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Im Jahre 1725 begründete Mihály György Kassai eine Bibliothek für die in Wittenberg lernenden ungarländischen Studenten. Diese Sammlung half bis 1914 das Studium der in der Stadt die Universität besuchenden Studenten. Der grössere Teil der Sammlung, die heute schon einen musealen Wert hat, wird heute in der Bibliothek der Martin-Luther-Universität zu Halle bewahrt, und die Werke und Handschriften in ungarischer Sprache sind in der Bibliothek des Finnisch-Ugrischen Lehrstuhles der Berliner Humboldt-Universität zu finden.

Die Abhandlung analysiert einen Katalog, der über die Wittenberger Sammlung in 1755 gefertigt wurde. Vom Katalog, der mehrere hundert Bücher, Dissertationen und Manuskripte aufzählt, hebt die Abhandlung einige solche Verfasser hervor, die im 17—18. Jahrhundert an der Spitze der ungarischen Kulturgeschichte standen. Mehrere von ihnen hatten auch in europäischer Masse in beständiges Lebenswerk erschaffen, dessen handgreifliche Beweis ist, dass einige von Ihnen auch die Mitglieder der grossen wissenschaftlichen Gesellschaften ihrer Zeit (Royal Society, Leopoldina) waren.

⁴⁰ KOVÁTS L. i. m.

⁴¹ A vers szerzője Graff Gáspár erdélyi származású diák. Az idézett részlet a latin, magyar és német nyelvű versszakok egyike. A vers címzettje Günther András, aki 1658-ban fejezte be egyetemi tanulmányait Jénában és hazatért. Ebből az alkalomból versekkel köszöntötték diáktársai. A „Laurum Academicam . . .” címet viselő forrás RMK száma III. 2014. A hallei magyar könyvtár anyagában s Berlinben található „Carmina occasionalia” 16. B. VI. 6. cím és jelzet alatt szerepel.